

ФИЛОЛОГИЯ ИЛИМДЕРИ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PHILOLOGICAL SCIENCES

Солтобаева К.Б.

ЖОМОКТУН ЖАЗУУ АРКЫЛУУ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАНЫШЫ

Солтобаева К.Б.

ТРАНСФОРМАЦИЯ СКАЗКИ ЧЕРЕЗ ПИСЬМЕННОСТЬ

K.B. Soltobaeva

TRANSFORMATION OF THE FAIRY TALE THROUGH WRITING

УДК: 398.21:82-343.4

Элдик оозеки жомок да коомдун өсүп-өнүгүшүнө жараша ага ылайыкташып, өзгөрүп, өнүгүп жүрүп отурган. Кийин жазуунун пайда болушу менен фольклор жыйноочулар тарабынан кагазга түшүрүлүп, анын натыйжасында элдик оозеки жомоктон айырмаланган фольклордук жомоктун пайда болгону айтылат. Элдик оозеки жомок менен фольклордук жомоктордун айырмачылыктары каралат. Ошол элдик жана фольклордук жомоктон азыктанган адабий жомок пайда болгону айтылып, адабий жомок менен фольклордук жомоктун окшоштук жана айырмачылыктары иликтенет. Азыркы учурдагы адабий жомок салттуу фольклордук сюжеттерден, образдардан четтеп, анын баяндоо кеби жана стилистикасы адабияттын салттарына жакындайт. Бирок, жомок дүйнөсүнүн мейкиндик жана мезгилдик түшүнүгү көп учурда фольклордук салтта сакталып келе жатканы айтылат.

Негизги сөздөр: жомок, трансформация, мифтик-жомоктук сюжет, элдик оозеки жомок, фольклордук жомок, адабий жомок, көчмө сюжет.

И устная народная сказка по мере развития общества менялась и развивалась, адаптировалась к нему. Позже, с появлением письменности, записывалась собирателями фольклора на бумагу, в результате чего появляется фольклорная сказка, отличающаяся от устной народной сказки. В статье рассматриваются различия между устной народной и фольклорной сказками. Рассказывается о происхождении литературных сказок из данной народной и фольклорной сказки, изучаются сходства и различия литературных сказок и фольклорных сказок. Современная литературная сказка отклоняется от традиционных фольклорных сюжетов и образов, ее описательная форма и стилистика приближаются к традициям литературы. Но пространственное и временное понимание сказочного мира часто сохраняются в фольклорных традициях.

Ключевые слова: сказка, трансформация, мифическо-сказочный сюжет, устная народная сказка, фольклорная сказка, литературная сказка, кочующий сюжет.

And the oral national fairy tale in process of development of society changed and developed, adapted to it. Later, with the advent of writing, registered collectors of folklore in paper therefore the folklore fairy tale different from the oral national fairy tale appears. In article, differences between oral national and folklore fairy tales are considered. It is told about origin of literary fairy tales from this national and folklore fairy tale, similarities and distinctions of literary fairy tales and folklore fairy tales are studied. The modern literary fairy tale deviates from traditional folklore plots and images, its descriptive form and stylistics approach traditions of literature. But spatial and temporary understanding of the fantastic world often remain in folklore traditions.

Key words: tale, transformation, mythical and fantastic plot, oral national fairy tale, folklore fairy tale, literary fairy tale, wandering plot.

Коомдун өсүп өнүгүү мыйзамы оозеки элдик жомокту өзүнө карата өзгөрүп, ага ылайыкташууга мажбурлайт. Түпкү негизи фольклордук жомоктон “көрөңгөлөнгөн” адабий жомоктун пайда болушу, адабияттын жекечеликке өтүүсү, тактап айтканда акындар поэзиясы менен байланыштуу.

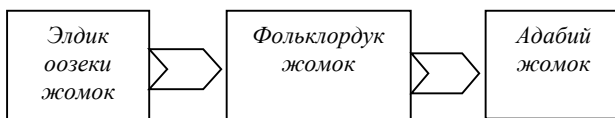
Адабий жомок – өзүнүн калыптануу жана өнүгүүсүндөгү көптөгөн жылдар ичинде курчаган чөйрөбүздөгү, турмушубуздагы жана жаратылыштагы дээрлик бардык кубулуштардан тартып, илим менен техниканын жетишкендиктеринен бери өзүнө камтыган көп кырдуу жанр. Ошондой эле тынымсыз өзгөрүп турган фольклордук жомок дагы жашообуздун жаңылыктарын өзүнө сиңирген. Адабий жомок болсо тарыхый социалдык окуялар жана адабий эстетикалык багыттар менен үзгүлтүксүз байланышта болуп келе жатат. Ал жоктон эле жарала койбойт, пайдубалы фольклор жыйноочулар тарабынан жазылган элдик оозеки жомоктордон түптөлгөн.

Алгач ал Европанын романтизм доорунда адабий жомок болуп трансформацияланып, бир тепкичке

жогорулаган. Окумуштуулар жана фольклор жыйноочулар тарабынан кагазга түшүрүлүшүнүн натыйжасында трансформацияланган оозеки элдик жомоктон айырмалаган фольклордук жомок пайда болду. Образу салыштырсак жөө жомок “азоо, эркин” жана “ноктолонуп-үйрөтүлгөн” болуп экиге бөлүнүп калган. Бул туурасында чыгыш иликтөөчүсү, атактуу окумуштуу И.Брагинскийдин пикири мындан тереңге кетет. “Древнейшие слои могут быть, по крайней мере, двух родов. Во-первых, это – наследие предшествовавшей, до литературной, то есть из устной, эпохи древнейшего народного творчества (*Не называем его «фольклором», ибо, на наш взгляд, это термин не правомерен для древней эпохи, а может быть применен лишь ко времени, когда, в отличие от устного творчества, «фольклорного», существует сложившаяся письменная литература*). Во-вторых, – элементы, унаследованные от иной, предшествующей культуры (например, в литературе Вавилонии – шумерские элементы)” [2,6].

Демек, оозеки чыгарманын баары эле фольклордук, фольклордук делгендин баары оозеки чыгармачылык эмес. Анткени, бизде бул эки түшүнүк көпчүлүк учурда бир эле мааниде каралып келе жатат. Элдик оозеки жомок менен адабий жомоктун ортосунда фольклордук жомок деген түшүнүктү дагы эске алуубуз керек. Адабий жомокту изилдөөчү Л.Ю. Брауденин төмөнкү пикири бул оюбузду тастыктап турат: “Эпоха романтизма создала промежуточную ступень между народной и литературной сказкой Скандинавии. Тогда-то и возникла сказка, которую мы условно называем «промежуточной», или, точнее, - «фольклористической» (в отличие от фольклорной, народной) и под которой имеем в виду литературную запись сказки народной, фиксированной учеными-фольклористами и по своему трансформированной ими” [4, 4].

Биз аны төмөнкүдөй схемага салсак көрдүк:

Ошентип, жомокко болгон кызыгуу романтизм доорунда кайрадан ойгонгондугу - элдик жомокторду жыйноодо жана кошумчаланып, же кыскартылып иштелип интерпретацияланышынан көрүнөт. Эми оозеки элдик жомок, фольклордук жомоктон жашоосу, аталышы, сакталышы, таралышы менен айырмаланып калды. Мына ушул фольклордук жомоктон биз сөз кылып жаткан адабий жомок калыптанган. Ал эми бизде, кыргыз адабиятануубузда адабий жомокко түшүндүрмө, аныктама башкаларга салыштырмалуу дээрлик бериле электей.

Элдик оозеки жөө жомокко салыштырмалуу алганда адабиятыбызда алда канча кийин пайда болгон, жаңы жанр адабий жомокко төмөнкүдөй аныктамалар берилген. “Фольклордук жомоктон айырмаланып, адабий жомок жазуу түрүндө иштелип чыккан өзгөргүс тексти менен белгилүү, бир авторго тиешелүү болот жана көбүнчө көлөмү боюнча мааниге ээ” [3, 234-б.] чыгарма.

“Адабий жомок – фольклордук булактарга негизделген прозалык же болбосо, ыр түрүндөгү автордук көркөм чыгарма. Жомоктук каармандардын башынан кечирген укмуштуу окуяларын артыкча фантастикалуу, сыйкырдуу сүрөттөгөн чыгарма” [1, 211-б.].

“Адабий жомокто бардык эле адабий чыгарма сыяктуу ачык айтылган автордук көз караш, карманган жол бар. Автор кайсы каарманга көңүл коюп жаткандыгы, кайсынысынын баалуулуктары бийик экендиги, алар үчүн эмне жөнсүз, жасаганга болбой тургандыгы окурманга ачык түшүнүктүү” [5, 328-б.].

Демек, автордук жомок фольклордук жана адабияттык негиздерди өзүнө сиңирген жанр катары кабылданат жана ал элдик чыгармачылыктын жанрдык артыкчылыктарын трансформациялап жана өзгөртүү менен өнүп чыккан, оозеки жомоктун эволюцияланышы десек болот.

Элдик жана адабий жомоктордун тексттери, аларды изилдеген жогорудагыдай эмгектерге таянуу менен катар төмөндөгүдөй окшоштуктар менен айырмачылыктарын белгилөөгө болот. Анткени, адабий жана фольклордук жомоктордогу мисалдар жана салыштыруудан бир катар айырмачылыктар келип чыгат.

Автордук жомок жазуу түрүндө болгондуктан ал эч качан өзгөрбөйт. Ал эми фольклордук ооздон-оозго өткөндүктөн улам кийинки айтуучунун каалоосуна, чөйрөгө, шартка, талантына жараша кошумча же алымчасы болот. Адабий жомок өз көркөмдүүлүгү менен өзгөчөлөнөт. Автор окурманды болгон окуяга көбүрөөк ишендирүү үчүн иш аракеттин, окуянын ордун майда-чүйдөсүнө чейин сүрөттөп, каармандарын турмуш чындыгына жакындатууга аракеттенет. Жазуучу каармандын ички дүйнөсүн иликтөөгө, башынан кечирген кубаныч кайгысын чагылдырууга далааттанат. Башкача айтканда, адабий жомоктогу күчтүү психологизмди фольклордон кездештирбейбиз.

Адабий жомок негизинен так автору жана жазуу түрүндө жарык көргөн көлөмдүү өзгөрүлгүс тексти менен өзгөчөлөнөт. Адабий жомоктор элдик жомоктордон кеңири кайрадан баяндоосу менен гана эмес оңой менен түшүнө алгыс сюжеттери, ар башка түрү (форма) менен да айырмаланат. Бир жазуучунун жомогун экинчи жомокчудан айырмалоо окурманга оңой, анткени алардын өздөрүнө тиешелүү жомок дүйнөсү, жеке чыгармачыл, өздүк “изи” бар.

Адабий жомоктогу фольклордук мотивдер бир нече агымда көрүнөт. Биринчиден, жазуучу тарабынан типтүү фольклордук сюжеттик жолдор активдүү эске алынат (башкы каармандын кереметтүү төрөлүшү, сыйкырдуу жаныбарлардын жардамы, башкы каармандын моралдык сыноолорду баштан кечириши, өгөйлүк карама-каршылык).

Экинчиден адабий жомок элдик жомоктон негизги ойду алат, ак жана кара күчтөрдү карама-каршы коюу. Ошентип адабий жомокто поэтикалык баяндын негизги куралы болуп элдик үч дүйнө, жердин жети катмары, тогуз кабат асман, кырк чилтен өңдүү сандык, ак, кара, көк, сары, жашыл өңдүү түстүк, эр, шер, кан, баатыр өңдүү туруктуу эпитеттер, үчтүк кайталоолор, фразеологизмдер, макал жана лакаптар, адабий тилдин нормасына кирбей, адабий чыгармаларда жана оозеки сүйлөөлөрдө колдонулуучу сөздөр, же сүйлөмдөр да колдонулат.

Адабий жомок элдик жомоктогу эле үлгү каармандардын изине түшүп, элдик жомоктогудай эле акыйкаттыкка жана жакшылыктарга болгон ишенимди бекемдеп, алардын иш аракетинин “майда-чүйдөсүнө” чейин баяндалат. Тактап айтканда, окуяларды сүрөттөө, иш аракет жана каармандын сырткы көрүнүшү даана көркөм сүрөттөлөт. Адабий жомоктордо элдик жомокторго мүнөздүү болбогон психологизм тактап айтканда, ички дүйнөнү, каармандын кайгы-капасын тереңден изилдөө мүнөздүү. Демек, адабий каармандардын образдарында дайыма эле фольклордук мүнөздөр менен окшош болбогон жекече сүрөттөлүш орун алат. Жазуучулар каарманынын мүнөздөрүн элдик жомоктордон айырмаланып татаал жана психологиялык жактан жетик кылып, айрым учурда фольклор менен дал келген автордун субъективдик түшүнүгүн чагылдырат.

Эгерде адабий жомоктон, фольклордук жомоктун негизги өзгөчөлүктөрү боюнча айтсак, анда адабий же автордук жомоктун так автору, жазылган учуру, башкаларда жок баяндоо сюжети бар.

Ошол эле учурда фольклордук, же элдик жомокто автор жок, жаралуу учуру боюнча божомол гана айтууга болот. Фольклордук чыгармалар ар башка убактарды жана өлкөлөрдү, жаңы деталдарды өзүнө алуу менен варианттуу болуп калат.

Адабий жомокто фольклордон айырмаланып реалдуу антропонимдер (элдердин, жаныбарлардын аталыштары) жана жер аттары (топоним) колдонулат. Ошол эле учурда бул көрүнүштөрдүн жалпыланып

берилиши фольклордук жомоктогудай. Автордук жомок фольклордуктан айырмаланып, автор тарабынан киргизилген ар түрдүү көркөм каражаттарга ээ экендигине карабастан фольклордук салттуулуктагы калып-үлгүлөрдү колдонот.

Эки башка түрдөгү бул жомоктордун экөөнө тең тиешелүү болгон жалпылыктары да бар. Экөөндө тең каармандары кара күчтөр менен кармашат жана экөөндө тең адеп-ахлактыкка, адамкерчиликке үндөө орун алган. Адабий жомокчулар элдик ырларды жана жомокторду өз таланты менен канчалык шөкөттөбөсүн, алардын маанисин жана күчүн өзгөртүүсүз калтырган.

Адабий жомок фольклордук жана адабий салттардын данакерленишинен жаралган жаңы жанр болгондуктан фольклордун өзөк сюжеттерин негиз кылып алат. Мисалы: Башкы каармандын кереметтүү теги же төрөлүшү, Өгөйлүктүн келишпес карама-каршылыктары, Адеп-ахлактуу каармандардын азаптарды башынан кечириши, Бир кезде сактап калган жаныбарлардын жардамчыга айлананышы жана башка.

Адабий жомок өзүнүн түпкү башаты болгон жөө жомоктордон бөлүнүп чыгууда: элдик оозеки жомоктордун жазууга түшүшү, анын кайсы бир максатка ылайык иштелип чыгуусу, жомокту автор кайрадан айтып берүүсү, оозеки салттык бирдиктер жазуучунун өзгөчөлүгүнө жараша өзгөргөндүктөн, адабий жомоктун ички түрүнүн өзгөрүшү, агартуучулук багытынын милдеттерине байланыштуу алардын пародияланышы жана стилизацияланышы өңдүү бир нече баскыч-катмарларды башынан кечирет.

Ошентип адабий жомок салттуу фольклордук сюжеттерден, образдардан толук четтөөгө жол алып, анын баяндоо кеби жана стилистикасы адабиятын салттарына жакындайт. Бирок, жомок дүйнөсүнүн мейкиндик жана мезгилдик түшүнүгү көп учурда фольклордук салтта кала берет.

Ал фантастикалык белгисиз жер, убакыт болуу менен бирде учуп тез өтсө, бирде жай өтөт. Бул дагы кереметтүү болгондуктан турмуш чындыгынын мыйзамдарын тааныбайт. Мисалы, кайсы бир ажайып жерде, качандыр бир кезде, азбы, көпбү жана башка. Жазуучулар өз жомокторун элдик жомокко жакындатыш үчүн фольклордун көркөм сөз каражаттарын колдонууга ыкташат.

Адабий жомок менен элдик жомоктун айырмачылык белгилерин экиге бөлүп белгилесек төмөндөгүдөй схемада көрүнөт:

Бара-бара адабий жомок көркөм адабиятыбыздын толук кандуу бир жанрдык багыты болуп калды.

ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 6, 2019

Оозеки элдик жомок	Адабий (автордук) жомок
Оозеки түрүндө элдик чыгармачылык катары өнүгөт.	Жазуу түрүндө жаралат.
Автору белгисиз.	Автору бар.
Ар бир айтуучу киргизген өзгөчөлүктөрү менен ал варианттуу болот.	Акын же жазуучу жараткан (көчүрмөлөрүн эске албаганда) бир гана варианты болуп, жазылган жомокко алымча-кошумча киргизилбейт.
Речитатив аркылуу ички сезимди билдирген ымдоо-жаңсоо менен айтып берүүгө болот.	Акын, же жазуучу тарабынан жазылганды окурман окуп берет.
Каармандын образы болушунча типтештирилген (каарман жомоктогу иш аракеттери аркылуу мүнөздөлөт).	Каармандын образы толук жекече мүнөзгө ээ, кайталагыс.
Поэтикасы салттуу болуп, көркөм каражаттар чектелип колдонулат.	Поэтика жазуучунун чыгармачыл жеке өзгөчөлүгүнө жараша аныкталат.
Айрым бир белгилеринен гана болжолдонбосо, жомоктун жаралуу мезгилин, ордун аныктоо мүмкүн эмес.	Жаралуу орду, мезгили убактысы менен так, белгилүү, болбосо текстте ал ачык эле көрүнүп турат.
	Өз доорунун дүйнөтаанымын жана эстетикасын чагылдырып, элдик жомоктун каармандарын, образдарын, сюжеттерин, тилдик өзгөчөлүгүн жана көркөм сөз каражаттарын колдонот. Турмуш чындыгы менен кыял гротеск дүйнөсү менен айкалыштырылат. Каармандардын психологиясын тереңден ачууга умтулуп автордун позициясы ачык ачык көрсөтүлөт. Болгон нерсеге анын чыгыш теги, жаралышына социалдык баа берген автор өз учурунун же тарыхтын моралдык, социалдык, эстетикалык маселелерин көтөрө алат.

Бүгүнкү күндө бул жанр көп кырдуу, ар тараптуу болуп ал бизди курчаган чөйрөнү, коомдук-турмуштун жетишкендиктерин жана терс жактарын чагылдырат. Ошону менен бирге фольклор менен мурдагыдай эле байланышын үзө элек.

Бул анык турмуштук жана ойдон чыгарылган каармандардын анык турмуштук же сыйкыр дүйнөдө боло турган иш аракеттерин фантастикалык же сыйкырдуу сюжет менен баяндалган жанр.

Адабий жомок – элдик оозеки жана фольклордук жомок менен автордук чыгармачылыктын салттарынын данакерленген ширетмеси катары бүгүнкү күндө искусствонун бардык тармагында жашоосун улантууда.

Адабияттар:

1. Азадовский М.К. История русской фольклористики: В 2 томах. - М.: Флинта: Наука, 1968.
2. Брагинский И. У истоков художественного слова. В книге: Поэзия и проза древнего Востока. Библиотека всемирной литературы. - Серия первая. - Том 1.
3. Брауде Л.Ю. К истории понятия «Литературная сказка». Известия АН СССР: Серия литературы и языка. - 1977. - Т. 36. - №3.
4. Брауде Л.Ю. Скандинавская литературная сказка. - Москва: «Наука», 1979.
5. Померанцева Э.В. Судьбы русской сказки. - М., 1965.

Рецензент: д.филол.н., профессор Эгембердиева А.